

Представники цієї групи мали можливість ділитися спогадами, брати участь у дослідженні та стежити за його ходом.

Згадування за допомогою блогу не надто відрізняється від пригадування минулого іншими способами. У цій статті представлено ідею веб-блогу, його структуру та методологічні цілі, а також роздуми про подальше вдосконалення методу. Можна поєднувати усноісторичне дослідження із блогом, але слід розуміти небезпеки інтернету та соціальних мереж як місць, де можлива соціально неприйнятна поведінка. З іншого боку, для деякого блог є занадто публічним способом спілкування. Дослідник має поважати самовираження респондента і надавати можливість вирішувати, чи брати участь у дослідженні, чи ні. Для подолання ніяковості респондента та зростання його довіри слід бути максимально відкритим у висвітленні мети та ходу дослідження. Важливо зазначити також, що чим більше учасники блогу дізнаються один про одного, тим більшою є довіра, задоволення, почуття безпеки у комунікативному середовищі.

Олександра БРІЦИНА

XX СТОРІЧЧЯ В УСНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ (НОТАТКИ ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЗМ ФОЛЬКЛОРУ)

Усні оповіді, що визначаються як «усна історія», поки не привернули належної уваги українських фольклористів, які найчастіше вважають її цариною інтересів істориків. Тож фольклористи, на відміну від істориків та етнологів¹, поки не часто звертаються до розгляду цього матеріалу в методологічному аспекті, хоча самі тексти такого типу завжди були в полі зору науки, навіть коли отримували інші жанрові визначення². Однак вирішення поставленого питання для фольклористики має не лише практичний, а й теоретичний сенс. Адже саме історизм фольклору тривалий час був однією із найдискусійніших проблем радянської фольклористики³. Значною мірою цьому сприяло панування марксистсько-ленінської методології, одним із наріжних каменів якої була концепція історизму та поняття «конкретного історизму». Звільнення науки від панування єдиної ідеологічної концепції відсунуло дискусії з цього питання на другий план, проте за мовчазної згоди більшості науковців панівним залишилося досить спрощене уявлення про стосунки фольклору й історії.

Зазвичай науковці розшукують у фольклорних джерелах інформацію про ті чи інші історичні факти, вважаючи, що реальні події стають джерелом фольклорних творів, проте з плином часу їх зміст дедалі віддаляється від історичних прототипів, «фольклоризується», підкоряючись законам традиції. Тому наукові розвідки рясніють гіпотезами про те, які історичні реалії стали джерелом того чи іншого сюжету думи, билини, історичної пісні, переказу, чи легенди, а часом навіть і казки⁴. Часом таке розуміння видається певною схематизацією стосунків між історичним буттям та виявами усної традиції, однак на пострадянському просторі воно й досі залишається не спростованим.

У випадку усної історії питання видається ще складнішим, адже оповідачі зазвичай вербалізують свій власний досвід, спираючись на особисті спогади. Тому питома вага реальних подій в оповідях значна, а участь творчої уяви видається мінімальною. Через це побутові меморати зазвичай розглядаються як показання свідків, а не як явища усної традиції з властивими їй закономірностями відтворення явищ дійсності.

На противагу такому розумінню взаємин усної історії з історичною реальністю існує й інша думка, суть якої полягає в тому, що фольклорний твір відбиває не стільки правду фактів, як історію свідомості народу. Тому індивідуальне сприйняття подій власного

життя вливається в русло загальнонародної історії, а тексти та втілені в них інтерпретації розкривають історію свідомості народу в цілому. Тому годі шукати в них правду конкретних фактів (яка, безумовно, в них присутня більшою чи меншою мірою), важливо побачити за ними ту історичну правду, яка відбиває історію світорозуміння, оцінок та прагнень народу, а також негативне ставлення до тих чи інших явищ. Твердження такого типу видаються цілком умотивованими, коли йдеться, наприклад, про міфологічні легенди, билиці тощо. Адже при аналізі таких текстів досліджуються не самі відьми, домовики, перелесники, а передусім світогляд та традиційні уявлення носіїв про них. Важливо усвідомити, що традиційним є вже саме сприйняття явищ дійсності, які інтерпретуються певним чином саме завдяки вкоріненню в свідомості стереотипам (згадаємо, наприклад, суперечки між респондентами про те, чи «налягає» вночі домовик, чи неприємні відчуття — результат негараздів зі здоров'ям, їх доводилося спостерігати кожному збирачеві неодноразово). Дивним чином у тому разі, коли йдеться про явища історії, свідчення оповідачів сприймаються переважно як розповідь про реальні факти. Натомість значно важливішою видається наявна в таких оповідях інформація про народні оцінки та світогляд носіїв.

Важливо усвідомити, що історична правда, яка розкривається при аналізі в такому ракурсі, буває значно важливішою, ніж правда конкретного факту. Прикладом цього можуть бути суперечки про історичну подію, що відтворена думкою про Івася Коновченка⁵. Віднайдення історичних фактів, що поклали початок сюжету, не може поглибити наше уявлення про багатство історичного, соціального, психологічного та етичного змісту думи, що знаходила душевний відгук і в душі патріота, і в серці матері, син якої пішов до війська, змісту, який дає поживу роздумам про відмінність світосприйняття селянина і воїна, жінки й чоловіка, про базові міфологічні уявлення та високий трагізм, втілені в тексті.

Проте від загальних роздумів повернімося до предмету наших зацікавлень — ХХ сторіччя в усній історії українців — і спробуємо перевірити викладені теоретичні позиції на конкретному матеріалі оповідей про різні періоди ХХ сторіччя (дореволюційні часи, колективізація, голод, війна, визвольні змагання, «хороші» та «погані» часи другої половини ХХ ст., переселення, спричинене Чорнобильською катастрофою, родинна історія тощо).

Розглядаючи ці тематичні цикли, неважко помітити, що індивідуальний досвід оповідачів (у даному разі наші спостереження ґрунтуються на текстах селян старшого віку (60–85 років) має багато спільного. Наративи мають виразні риси традиційності. Вона виявляється і при розгляді текстів усних оповідей так званого традиційного середовища, селянського, і при аналізі інтерв'ю з міськими жителями, адже, на наше переконання, механізми традиції виявляються в обох випадках⁶. Традиційні риси виявляються на різних рівнях. Зокрема, найвиразнішими є *світоглядні стереотипи*, що виявляються у незвичайній для індивідуальних оповідей уніфікації сприйняття й оцінок певних історичних періодів: життя за панів, період колективізації, часи Брежнєва, сучасність та ін. Здавалося б, індивідуальний досвід оповідачів мав би зумовити розмаїтість та складність оцінок. Проте якщо в оцінці сучасності переважають дві фарби — чорна та біла, то

інші періоди отримують дивовижно стабільні характеристики, властиві хіба що традиційним фольклорним з'явам: оповіді про панів зазвичай зосереджуються на тому, яким хазяйновитим та щедрим був пан:

Ч. А ви знаєте, о, я вам розкажу! Знаєте, що наше село таке довге?

О. Б. Чого?

Ч. Рівне?

Колись пан... построїв село, і він виходив, дивився, де лодарі ходять... по селі.

Понятно вам?

Але пан був такий, коли ти... в тебе корова вийде на пашу, і буде вона грязна, він тобі може... різок урізати [усміхається] і палок урізати і ска(ж)е: «А ти прийди до мене, попроси, щоб тобі корова була <нерозб.>».

Слухач: Да, да, да.

Ч. Такі пани, каже, були.

Слухач: Да, да, да. Це правда, це правда.

Ч. Пан ішов, колись, розказували, значить, це, мой дед...

Пан іде по селі, от йому треба вибрати старосту, от йому тре старосту вибрати, ну, свого, як теї кажуть, чи замісника, ви знаєте, як це воно, чи управляющего, як вон там був.

Він іде по селі і дивися. Да, ця хата гарно зроблена, все там, там чисто. Ні, це трошки не нада, та це не пойдьот.

Він приходить, така хата бідноватенька, убогенька, але вона вимазана, вичищена, викрашена. І даже теї плотик, він погнів, і теї викрашений. Оце буде староста!

Йому немає... доступу того, але він хоче зробити красиво й добре.

Поняли? Отакий пан у нас був.

(Зап. Бріцина О. Ю. (далі скорочено: О.Б.)⁷ 11.11.2005 в с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. від чоловіка бл. 49 р. (відмовився представитися) (скорочено: Ч.). Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі скорочено: ДНЦЗКСТК). Ф. Лугини 2005. Од. зб. Бріцина-3).

Такі світоглядні стереотипи (щоправда, часом трапляються й протилежні оцінки) попри різне емпіричне наповнення текстів відбивають численні записи від різних респондентів. (За браком технічної можливості подати бодай побіжні покликання на відповідні записи останніх років у цьому разі, як і в подальших, обмежимося лише найпоказовішими прикладами.) Про часи колективізації та зселення з хуторів розповідають як про соціальне насилля, що мало жорстокі форми:

Д. А. В нас самих, ми на хуторі були, скінулі, крішу все, маті... нема, нема кому... хлопці теї в армії, теї...

О. Б. А коли це було?

Д. А. Ете воєнне врем'я.

Да позвозів⁸, да колхоз був.

Колхоз, щодня йді! Не пошов, день хоч, день не пошов, чі шо там, прийдуть, шо в те там, бульба — переоралі, все переоралі, нам тоже переорувалі, маті пошла на роботу, а сестра

пошла по черніці, а вони не пошлі гл(яд)еть, де робить маті, да прішлі зоралі пятацать соток ету бульбу, на Петра саме вже, зоралі, по зельону такі <нерозб.> пропав. Проса чотири соткі, рядка скосілі.

О. Б. А шо вони хоїтли, шоб ви йшли в колгосп?

Д. А. Ну, маті... маті ж пошла, только... маті не варт була вже... іті по черніці, а... а дівка пошла, маті... так от, сестра моя пошла по черніці, а маті за її пошла на роботу. Да маті же не гонілі, — стара, а вона...

То вони не пошлі гл(яд)еть на роботу, шо там робить маті, да пошлі заробілі, заєхалі, та де ж, маті робить?!

А ланкова так доложила, шо пошла по черніці, Мар'я звалась, шо пошла по черніці.

Оні, заєхав той председатель, ка': «Шо ж мі наробілі, хазяйка на роботі, мі столько вреда зробілі?»

Переоралі!

То матер, от ей сказалі, пошла да назбірала целую сукню <нерозб.> бульбі таку вже, як яйца, да йде да голосіть же, плаче, сколько тих сотих там, пятацать, двацать, семья десять душ, треба годовать!

То маті назбірала, да йдем, ідем, спеваєм, <нерозб.> дівмос, наша маті так плаче, йде, голосіть, <нерозб.>.

Ой, було, вреда робілі, немало...

(Зап. Бріцина О. Ю. та Колодюк І. В. 19.08.2006 в с. Березове Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Даниш Антоніни Омелянівни, 1929 р. нар. (скорочено: Д. А.). ДНЦЗКСТК. Ф. Рокитне 2006. Од. зб. Бріцина-9).

Одностайно позитивно оцінюються часи правління Брежнєва, висловлюється жаль за тими часами, при цьому респондентів не бентежить ні співвідношення грошових одиниць, ні порівняльні розміри пенсій та зарплат, ні, зрештою, об'єктивні факти про стан тогочасної економіки та тотальний дефіцит:

В. Де Союз поділса? О.

Був рубель, на рубель виходіло... шість булок хліба!

Л. Да.

В. По шеснацать копійок... по девять було больше. По двацять пять.

А зара, шо пачка сигарет по три рублі, шо булка хліба — три двацять! То пожалуста!

(Зап. Бріцина О. Ю. 25.07.2009 в с. Сварині Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Василя, бл. 40 р. (відмовився представитися) та Любові, 1948 р. нар. (відмовилася представитися). ДНЦЗКСТК. Ф. Володимирець 2009. Од. зб. Бріцина-2).

Утопічний характер (і це цілком умотивовано психологічно) мають оповіді переселенців із забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи територій про щедрість природи та життя в рідному краї до переселення. Так само ідеалізований характер мають і родинні історії про батька та матір та ін.

Зрозуміло, що частина цих оцінок має мало спільного і з особистим досвідом оповідачів, який, безумовно, далекий від такої одностайності характеристик, і з економіч-

ними характеристиками певних періодів. Натомість неважко углядіти в цих оповідях оміряні оповідачами соціальні ідеали та прагнення, які при розгляді текстів стають очевидними.

Світоглядна стабільність отримує «підтримку» в стереотипі традиційних мотивів, яка також вражає, враховуючи розмаїтість індивідуального досвіду. Проте істотнішим виявляється в даному разі віднайдений колективним досвідом спосіб втілення змісту. Тому неважко виокремити стереотипію мотивів, напр., справедливий та щедрий пан добре ставиться до родини оповідача, наділяє землею чи лісом на будівництво; батько-красень, який служить в елітному царському війську, прихильна до нього пані; відібраний під час голодомору 1932–1933 рр. останній мішечок зі збіжжям, схований у колісці:

Я вам роскажу. Це вже в трицять другом році родилас сестричка, в мене, була маленька. І... і такі коліс колісочки були. Три... ч(о)тири воровочки, а тут таке дерев'яне, а тут уже подшівали, а вже тут... да була дітина, лежала.

То була.. отака пригоршка сім'я, льону, цього, такого, насіння льону, то мати в шматочку, да пуд цю подушечку, де дитя спало, заховала. То вітрусили... вітрусили й там да забрали, о. Ішла пудвода, ішли тіє уполномоченіє од сільраді і все... все <нерозб.>, все забірали од людей, ничо не оставляли.

(Зап. Бріцина О. Ю. та Ковальчук Н. А. 11.11.2005 в с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. від Шрам Г. Д., 1924 р. нар. (за документами — 1927 р. нар.). ДНЦЗКСТК. Ф. Лугини 2005. Од. зб. Бріцина-3).

Нема жодних підстав піддавати сумніву правдивість свідчень, що повторюються в оповідях різних людей. Вони відбивають типові ситуації, які отримують і стабільне мовне втілення. Водночас важливо підкреслити, що емоційно відтворюючи події, оповідачі шукають найвиразніших засобів зображення, звертаються до тих епізодів, що здатні максимально повно й глибоко передати не лише фактичну, а й емоційну суть явищ, часто страшну й трагічну в своїй документальності:

Ну, це вже було... ну, це мені зараз-то в листопаді вже восьмдесят один, а... (це по тому) а вже по цьому, то на два годи, так, як я пішусь по документах <...>

Ну, то нас таких дітей багато, це ж голодомор. То мі... оце от скрузь ходим по полях, збіраєм те зілля всяке на борщ. І на кладбіще ходили, і там було багато цього, багато було щавлю, на кладбіщі, і мі ходілі да рвали цей щавель, ще вон толькі повитикавсь красеньке, а мі його вже довбали, діти.

То міні добре запомнілось те, шо пуд хрестом седів такий мужчіна, років двацять п'ять, молодий, хлопець, тако вон посажений пуд хрестом, і вон просто... ще живій, і.. і по ньому так мурашки бігають, по цьому чоловіку, а... а він тільки ротом плямає, цей чоловік, вже вон не може не встать, нічого, то це... добре я запомніла, що таке було, добре запомніла.

Ну, то вон з нашого села. Я й батьків їх знаю, його, шо ось таке було, шо вон умер.

Потом вже... я про свою сем'ю роскажу.

Ох, Боже мой!

Було в нас п'ять... п'ять... душ дітей, о, в батька й матері. То в тридцять... другому році за тиждень у нас умерло троє дітей од кору, од кору. А... а вже на тридцять третій осталась я тільки і брат ще один.

Ох, Боже мой! То... то вже ми з цим братом удвох були. То це була у... Белокозовічах воєнна часть, то це батько туди їде, бо й там якісь строго не пускали, там сорніє ямі були, де ці воєнніє... вікідали все: лушпайки (о)д картоплі, голові з рібі, то... батько поїде туди да назбірає... тіх уже... всякіх лушпайок да голов да принесе. То вже раз батько принесли тії голови (мати пошла в поле зєлле шукать) а бать... а я лежу в хаті, ну, то вже тепер кроваті, а колісь казали «поли», ото таке: доски — да лежали.

То... я знаю, що це батько пошов в Белокозовічі, і... і я бачу, і батько... (а мати двері замкнула), батько стукає у вікно, щоб я відкрила, але я йому не подужала вже дверей відкрити, і я не встала вже, уже не подужала. Така вже була знесілена зовсім, о. То вже мати пришла, да тії двері відкрила.

Ну, [крізь плач] то так і спасались, я знаю, Бог його знає, як... як іще Господь удержав, що я ше до сіх пор живу...

А... а мати... була в матер(і) сестра... у другому сєлє, вони на хуторі жили, ну, то там... вони дєсь до в лєсі, то трошки приховали цього, збужжя, як тей казав, то мати пуйде до цьої тьотки до таке принесе отако в пригорщі ції якоїсь мукі, то... то мати тако заколотить цього, таке, як поїло, то це вже їде дєсь у поле, да каже, що "Будете їсти з Максимом, онде я вам наварила" (так мати каже).

Ну, то я... (нема нікого вдома) то я до то(г)о горщіка, а трошки ззім, — "а це хай буде Максим", знов ходю, ходю, походіла, знов трошки ззім, — "а це хай буде Максим", і до тіх пор ходіла, покї ззіла, усе ззіла! Як пришов Максим, як стали ми біця, як стали ми біця... Максим мене набив, бо вон на п'ять год був старшій, то вон мене набів, Максим, за те, що я з'їла всю калатушу.

О, оце таке було.

<...>

Ну, варили кисель іс цього... з липі листя — коржі пекли, воно таке, жолуді збірала, жолуді збірала, із жолудьов хліб пекли, горкий, горкий, горкий з жолудьов хліб, а... а цю... шо то я забула сказати ще... липу — коржі пекли, з жолудей — хліб, а з вересу варили кисель, з вересу. То вон так... так заходюває, такий зелений, цей кисель, зелений, як <нерозб.>, а такий горкий, таки(й) горкий, таки(й) горкий, не мона його їсти, але ж яюсь їли, ну яюсь так спалились люди.

А... а в батька було ще... уже два, ну, разом тако сиділи, вони збоку, було три брати, один Йван звавс, один Павло, і сестра, з друго(го) боку села, була сестра, Маріна звалась. То у Маріні було два сини: Петро і Максим. То... умерла тьотка Маріна з голоду, і дядько Яков умер з голоду, і Петро, йому, мо, не знаю, двацять ч(о)тири роки було, з голоду умер, оставсь один Максим. То то вже... якийсь уже... патронат... уже зробілі, да вже їм варілі тим дітям, то Максим одін оставс, у цієї сестри.

А... в батька, а... а в дядька Йвана... було п'ять дітей, і вони вдвох були, то... то осталас... тільки одна сестра осталас, а ті всі померлі з го... (сестра, і баба Олена, і Олена баба осталас), а тії всі вмерли. Був... звавса Петро, хлопец, двацять п'ять років, і дівчина була,

семнадцать років, Марія, і... і ще дві дівчини, я їх забула, як їх звати, забулась, то... всі померли від голоду.

(Зап. Бріцина О. Ю. та Ковальчук Н. А. 11.11.2005 в с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. від Шрам Г.Д., 1924 р. нар. (за документами — 1927 р. нар.). ДНЦЗКСТК. Ф. Лугини 2005. Од. зб. Бріцина-3).

Такі психологічні деталі та описи можуть цілком природно стати надбанням усної традиції та збагатити усний репертуар оповідачів.

Способи вербалізації власного досвіду виявляють і наявність словесних стереотипів навіть у випадку відтворення спогадів, які, проте, з часом при багаторазовому виконанні виливаються у вишуканіші форми, аби досягти переконливості.

Для свідчень усної історії цілком природним є зміщення хронології (напр., цар Петро I та цариця Катерина II діють практично одночасно, і від часі їх діяльності минуло не більше сторіччя). Ця особливість помічена багатьма дослідниками⁹. Причиною цього явища є не погана обізнаність респондентів з історією, а властивий фольклору спосіб типизації, коли важливі для народних оцінок риси слугують джерелом поєднання типових характеристик в одному досить умовному з точки зору історії персонажі (пор., напр., образ Володимира у билинах, що увібрав у себе риси декількох реальних персонажів історії).

Відтворення типових явищ, які мають загальнонародне значення, в усній історії пропущене через індивідуальне сприйняття оповідачів. Тому нерідко в спогадах та біографічних оповідах події історії XX ст. отримують конкретизовані пояснення, далекі від історичних узагальнень. Так, наприклад, у розповідях поліщуків, які пережили трагедію спалення села під час Другої світової війни, отримує цілком побутове умотивування, так само й винуватцями жажів голодомору в селі нерідко вважають конкретних людей, які за чужий рахунок вирішували свої проблеми чи виявляли нечувану жорстокість до тих односельців, яких ненавиділи. Історична зумовленість певних явищ та їх реальні рушійні сили залишаються поза увагою оповідачів.

З фольклором усну історію поєднує й те, що її зразки мають виражений регіональний характер, тобто в певних регіонах чи навіть на певних територіях носії просто «не бачать» тих чи інших подій історії, що не набули у їх свідомості актуальності через різні причини або ж просто відбувалися на інших територіях. Тому створена за такими джерелами історія матиме істотні прогалини, які, однак, зовсім не свідчать про реальну відсутність тих чи інших явищ, натомість є ознакою ставлення (й інтересу!) до них сучасних оповідачів.

Важливо й те, що репертуар оповідачів змінюється в залежності від часу. Тому співвідношення активного репертуару (творів, які часто виконуються оповідачами) та пасивного (ті твори, що їх респонденти чули, проте не переказують, чи навіть і не в змозі відтворити) дуже відрізняється навіть у оповідачів різних поколінь. Це зумовлює відмінності в тому, якою виявляється історія краю чи й народу в цілому крізь призму поглядів різних поколінь.

Регіональна й часова специфіка репертуару — типові ознаки фольклорного буття явищ. Тож цілком доречно розглядати усну історію як царину фольклористики. У цьому

сенсі постає ще одна важлива проблема: фольклорний твір майже ніколи не буває лише суто інформативним, він завжди має більш чи менш істотний художній компонент. Натомість текст спогаду чи інформації про подію може не містити мистецької доміанти. Саме наявність притаманних мистецтву способів перевтілення дійсності в художньому повідомленні зумовлює своєрідність втілення фактів історії в усних творах перетворює їх передусім на свідчення про історію свідомості народу. Тому не відмовляючи усній історії в здатності бути історичним джерелом, вважаємо істотним не лише зауважити, а й наголосити, що в усній історії правда конкретних фактів переплавлена в горнилі народного світогляду, і саме риси світогляду, відтворені текстами, мають першочерговий інтерес для дослідників.

Відзначені риси народної історії наштовхують на думку, що при її вивченні найдоцільнішими видаються антропоцентричні методи, які дозволяють розглядати явища «з середини», а не в перспективі погляду «іззовні» (в сенсі протиставлення етичних та емічних підходів). Це дозволить вивчити передусім людину — носія традиції та її духовний світ, а не самі лише історичні реалії та факти. Саме історію свідомості народу, його оцінок, негачій та преференцій, його ідеали та прагнення розкривають суперечливі, часом неповні, неточні чи й наївні описи, які, немов різнокольорові часточки смальти, сукупно створюють багатобарвну мозаїку народного світорозуміння і його інтерпретації вітчизняної історії.

¹ Див.: Грінченко Г. Г. Усна історія — теорія, метод, джерело//Невигадає: усні історії остарбайтерів. Харків, 2004. С. 10–32; Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади//Україна модерна. Ч. 11. Київ; Львів, 2007. С. 7–24; Боряк О. Від усної історії та мікроісторії до усної антропологічної історії: у пошуках сучасного інструментарію//Україна на межі тисячоліть: етнос, нація, культура. К., 2000. С. 209–216 та ін.

² Спогади, біографічні оповідання тощо привертати увагу багатьох збирачів уже в XIX ст. Особливо багато таких записів на початку XX ст. здійснили Д. Яворницький, Я. Новицький, В. Кравченко та ін. Проте в останні десятиліття цього сторіччя матеріали такого типу почали розглядатися як окреме явище — усна історія, яку було усвідомлено як механізм передачі та форму існування історичної пам'яті народу (Бойко А. Усна історія — напрямки та перспективи//Усна історія в науковому дослідженні: Матеріали всеукраїнської наукової конференції. Запоріжжя, 23–24 травня 2008 р. Запоріжжя, 2008. С. 5).

³ Протистояння двох точок зору на питання історизму фольклору в науці радянського часу пов'язане з дискусійним протистоянням точок зору Б. Рибаківа, В. Анікіна, С. Азбелева, М. Плісецького та В. Проппа і Б. Путилова.

⁴ Див., напр.: Плісецький М. Українські народні думи: сюжети і образи. К., 1994; Азбелев С. Н. Историзм былин и специфика фольклора. Л., 1982; Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. 3-є вид., доп. і перероб. Луцьк, 2007 та ін.

⁵ Див., напр.: Плісецький М. Про походження думи «Івась Коновченко»//Народна творчість та етнографія. 1961. № 3. С. 67–77.

⁶ Доцільне розрізнення вузького й широкого розуміння поняття «традиційне суспільство». Ми приєднуємося до думки К. Чистова про те, що безтрадиційних суспільств

не існує, механізми дії традиції однотипні, проте її зміст та форми відрізняються в часі та просторі, залежать від вікових, статевих та ін. характеристик носіїв.

⁷ Усі цитовані польові матеріали, використані в статті, зібрано автором під час фольклорних експедицій, організованих Державним науковим центром захисту культурної спадщини від техногенних катастроф.

⁸ Йдеться про перевезення хат з хуторів у села наприкінці 1930-х рр. на територіях, що увійшли до складу України.

⁹ Див., наприклад: Пригарін О. «Кордони пам'яті»: про давні часи в усно-історичному дослідженні//Усна історія в науковому дослідженні. С. 51–54; Ликова В. Усні джерела в дослідженнях з гендерної історії//Там само. С. 23–24. Давно помічена дослідниками невідповідність між реальним перебігом історії та відтворенням її народною пам'яттю отримала численні наукові інтерпретації як стосовно конкретних фактів чи історичних періодів, так і в загальнотеоретичному плані в дослідженнях В. Проппа, О. Гуревича та багатьох інших. Домінантою цих міркувань є усвідомлення того, що істотну роль в цьому процесі відіграють світоглядні чинники, що «заломлюють» історичні факти крізь призму народного світогляду, а не створюють його точний відбиток.

Oleksandra BRITSYNA

XXth CENTURY IN THE ORAL HISTORY OF UKRAINIANS: NOTES ON THE INTERSECTIONS OF HISTORY AND FOLKLORE

Within the humanities and social sciences, oral history data are traditionally seen as a primary source for the study of history, and rarely as folklore data. At the same time, oral history sources provide researchers with rich information on the folk nature of the recorded narratives. One needs therefore to develop an appropriate theoretical approach to oral history as folkloric source.

Folklore scholars for a long time have been dealing with the question of historical validity of folklore texts and acts; how historically true can folklore be? Many simplified solutions to this dilemma dominated this debate in folklore scholarship in Ukraine. Folklorists often seek for the so-called 'true facts' of history in *dumy*, *bylyny*, and other genres of folklore. Yet, the historical realities in folklore, and its historicity are far more multilayered. In case of oral history the question is even more complicated.

Narrators verbalize their personal impressions, based on their own memories. As a result, the *memorates* are often considered as eyewitness stories rather than as an example of a folk tradition with its own laws. Both, the personal interpretations found in oral history interviews, together with real facts described in them, all speak about the essential truth and validity of oral history accounts — the narrator's understanding of history, his or her estimations and aspirations are also important historical facts. Therefore anthropological approach to the analysis of data oral history interviews is the most appropriate. It allows the research to investigate the phenomena from "within" and to develop a sense for internal and culture specific logic behind the oral history

narrative; this is contrary to the “outsider’s” approach typically adopted in historical sciences with its claims for objectivity.

The thematic units, that typically are present in oral history interviews, concerning pre-1917 period, the period of collectivization in the 1930s, the mass famine of 1932–1933, the war times, the national movements, the “good” and “bad” times of the twentieth century, the relocation caused by Chornobyl tragedy, the family history and so forth all bear a whole range of folkloric features. Individual experiences of different narrators are embodied in texts, which have a lot of common features on different levels. The shared worldviews and shared stereotypes cause similarity of opinions concerning the different periods of history. These stereotypes are “supported” by the stability of motives, which is quite impressive taking into account the differences between the individual experiences of different actors. Verbalisation of personal experience demonstrates the presence of verbal stereotypes as well.

Oral history narratives aren’t only about the facts about the past happenings, to a greater or lesser extent they are also works of (performing) art. In the process of repeated reproduction these texts gain some perfect artistic features or, on the contrary, degrade.

All in all, such understanding of oral history data allows one to see a human being behind the history, and provides scholars with the possibility to study the person, his/her worldview, and inner world in addition to the facts and realities of history.

Ирина МАХОВСКАЯ

Ирина РОМАНОВА

**МИР: ИСТОРИЯ МЕСТЕЧКА,
РАССКАЗАННАЯ ЕГО ЖИТЕЛЯМИ**

(опыт изучения локальной истории методами устной истории)

Мир — городской поселок Гродненской области Республики Беларусь¹. В 1921–1939 гг. Мир находился в составе Польши, с 1939 г. в составе БССР². Благодаря замку XVI в., который отнесен ЮНЕСКО к высшей категории памятников всемирной культуры, Мир включен во все туристические справочники, однако при формировании экспозиции замка, составлении путеводителей и различного рода рекламно-справочной продукции выявилась недостаточность информационной базы. Не сохранились (за единичными исключениями) ни семейные архивы, ни документы, ни фотографии последних владельцев замка князей Святополк-Мирских. Были разграблены замковые интерьеры. На сегодняшний день именно устноисторические источники являются основными в изучении и реконструкции повседневной жизни замка и его обитателей: воспоминания людей, детство и молодость которых прошла непосредственно при замке, представляют огромную ценность. Незаменимы они и при подготовке и проведении экскурсий по самому населенному пункту.

Уникальность данного населенного пункта в качестве объекта изучения определили несколько моментов. Жизнь рядом с замком, князьями (до 1939 г.) придавала мирянам ощущение уникальности их малой родины и существенно повлияла на особенности самоидентификации местных жителей. О том, что значили и значат замок и его обитатели для простых мирян свидетельствует тот факт, что и сегодня в семейных альбомах старожилов Мира хранятся фотографии членов княжеской семьи Святополк-Мирских.

Второй момент, который обеспечил всемирную известность Миру — Мирская иешива, одна из известнейших иешив первой половины XX в., где обучались студенты из самых разных стран мира. В 1939 г. она была эвакуирована из Мира, а в 1947 г. разделена. Сегодня существуют две иешивы, которые носят название «Мир»: в Иерусалиме и Нью-Йорке.

Для проведения исследования нами был разработан опросник, основное внимание при его составлении уделялось вопросам о повседневной жизни людей.